

DIPÒSITS INFANTILS ALS POBLATS IBERS EMPORDANESOS (CATALUNYA)

Bibiana AGUSTÍ, Aurora MARTÍN i Enriqueta PONS

Introducció

Les troballes de dipòsits domèstics amb nadons es succeeixen any rere any com un fenomen amb unes manifestacions diverses alhora que limitades i unes interpretacions difícils de contrastar.

Les dades a Espanya, França, Anglaterra i Suïssa occidental es refereixen normalment a petites sèries, ben documentades (Blaizot, Alix, Ferber, 2003), amb casos excepcionals com el conjunt del Plan de la Tour a Gailhan (Duday, Dedet, 1993), el de Chantambre a Essonne (Girard, 1997), el de Brig/Glis/Waldmate (Fabre, 2000) o La Escudilla i Los Cabañiles (Gusi, 1989), tots ells amb un gran nombre de dipòsits. Una important concentració d'aquests dipòsits té lloc entre el territori del Llenguadoc/sud-est francès i el sud-est peninsular, amb nombroses referències a les valls interiors del Segre i l'Ebre.

Els plantejaments argumentals de la seva presència es mouen a cavall entre les fonts clàssiques escrites, fonamentades bàsicament en comentaris de Plini el Vell als llibres de *Naturalis Historia* (segle I dC), informacions etnològiques de gran abast i la nostra indefugible mentalitat actual.

A partir d'aquí, en algunes ocasions els arguments utilitzats per interpretar aquestes evidències s'han convertit en tòpics: l'infanticidi ritual, l'acte de fundació d'unitats familiars, o el tractament funerari depreciat en el cas dels infants. De la mateixa manera, la generalització de la idea que els morts infantils no eren incinerats, mentre que la proporció de nadons en conjunts funeraris d'incineració, tot i ésser molt menor que els efectius que ens consten com inhumats, compta amb efectius en gairebé totes les necròpolis.

Una via interpretativa molt interessant, l'aporta l'associació de dipòsits d'inhumació infantils amb espais de producció artesanal (ceràmics, ferrers, adoberies), tant en contextos de l'edat del ferro (Molist, 2005) com en plena romanització (Duday, Laubenheimer, Tillier, 1995). Tanmateix, el fenomen segueix constituint un enigma sense resoldre i ens fa adonar que l'edat del ferro és un terreny abonat per a la conjectura, mentre creix la recerca d'explicacions plausibles per evidències socials, en principi, excepcionals.

Els paràmetres que observem en aquest treball es concentren bàsicament en els aspectes cronològics, estratigràfics, tipològics, antropològics i tafonòmics dels poblats empordanesos que millor coneixem: l'Illa d'en Reixac, el Puig de Sant Andreu d'Ullastret i el Mas Castellar de Pontós.

Casos d'estudi

Localització i excavació

- Illa d'en Reixac, Ullastret (IR) (450-220/210 aC)

En la part més alta de l'Illa d'en Reixac i al seu vessant sud, les insules 7, 4 i 5B concentren la major part dels dipòsits. Els nivells en els quals apareixen corresponen a tres fases urbanístiques, la IV (450-380 aC), la V (380-325 aC) i la VI (325-220/210 aC) (Llorens, Mataró, 1999, 36) i van ésser excavats i estudiats entre 1987 i 1990.

Es tracta de 9 dipòsits ben identificats i 2 possibles, tots ells individuals, en alguns casos molt mal representats (IR89-UE4011-3-1, només conserva fragments cranials i IR90-UE5184, només fragments costals). Generalment s'han trobat sota els paviments de les cases, i han estat interpretats senzillament com enterraments de nadons o perinatals (Agustí, 1999) (Taula 1).

A la zona 4, es van excavar tres sectors, un d'ells subdividit en dos (s. 1, 2A, 2B i 3). Els dipòsits de nadons van ser trobats als sectors 2A/2B, i només un d'ells no havia estat alterat per accions antròpiques posteriors. En efecte, l'E-81 (UE 4014, sector 2B) va ser identificat com a tal en el curs de l'excavació, mentre que el descobert a la UE 4055 (sector 2A) va aparèixer a l'interior de la FS-114 i, aparentment, l'esquelet hauria estat destruït en el moment de construcció d'aquesta fossa (Figura 1). Finalment, les restes aparegudes a la UE 4011 es van trobar en la primera capa de reompliment excavada, que cobria 2A/2B. Tots es daten a la fase IIIa V (Toledo, López, 1999, 40-45).

A la zona 5 totes les restes varen aparèixer al sector 4, amb un enterrament a cada una de les fases. De la fase VI, l'E-55 (UE 5024) es va trobar a l'angle entre dos murs (M-11 i M-12), i sense relació aparent amb cap nivell d'ocupació. De la fase V, l'E-77 (UE 5096) va aparèixer per sota d'un nivell de sòl (UE 5080) i es trobava en excel·lent estat de conservació, amb el nadó recolzat sobre l'esquena (Figura 2). No es pot precisar si l'enterrament es va efectuar abans de la construcció del sòl o durant el seu període de funcionament; tampoc es va poder observar cap fossa preparatòria i l'enterrament es trobava a uns 25 cm del mur M-11, a aproximadament la meitat de la llargària d'aquest. Cal dir també que, en aquesta mateixa fase, en el sector s'excava una gran fossa, FS-88, a l'interior de la qual es va trobar un crani humà d'adult, formant part del rebliment. A la fase IV, i també vora l'angle entre els murs M-11 i M1-2, es va efectuar un altre enterrament infantil, l'E-118 (UE 5144), descobert per sota del sòl UE 5101, en relació al qual es va trobar una instal·lació metal·lúrgica, amb un forn. L'esquelet es va trobar en posició fetal (Figura 3), dintre d'una petita fossa de límits imprecisos (López, 1999, 58-61).

Tots els enterraments de la zona 7 són de la fase V. Els dos dipòsits documentats durant l'excavació són l'E-28, al sector 7, i l'E-32, al sector 1, que són contigus. Malgrat això hi ha restes de dos individus més, un de la UE 7015, del sector 1, i un altre de la UE 7013, del sector 7. Els enterraments E-28 i E-32 es varen trobar en posició simètrica, a banda i banda d'un mur mitger, el primer a l'angle sud-est del sector 7, i el segon a

jaciment	E / UE	càlcul edat	classe edat	conserva	posició	localització	estructura funerària	Fase IR	associació materials / fauna
IR87	55 / 5024	38,8 setm.	perinatal	esquelet	connexió DL cames doblegades	contra mur casa	no	Illa VI	no
IR87	s/n / 7013	37,6 setm.	perinatal	esquelet	connexió parcial	interior casa			no
IR87	28 / 7036	nadó	crani i mà	no cames	connexió DD	interior casa, encerclat en fragments ceràmics		Illa V	no
IR87	32 / 7073	38,4 setm.	perinatal	esquelet		contra murs casa angle SO S1	no		no
IR88	81 / 4014		perinatal	esquelet	DD cames doblegades	interior casa		Illa V	no
IR88	77 / 5096		perinatal	esquelet	DL costat D cames doblegades	interior casa S4 Z5		Illa V	no
IR89	4011 -3-1		nadó ?	crani				Illa V	no
IR89	4055 -2	38,8 setm.	perinatal	postcranial		interior casa dins FS-114		Illa V	no
IR89	118 / 5144	9,6 mesos i.u.	perinatal	esquelet	DL costat E cames doblegades	interior casa		Illa IV	no
IR90	s/n / 5184		perinatal	Element costal				Illa IV	no
IR90	184? / 5184?			?		restes disperses sobre el sòl UE 5184			

Taula 1.- Identificació dels dipòsits d'illa d'en Reixac.

l'angle sud-oest del sector 1. L'E-28, havia estat dipositat en una petita fossa tallada en la preparació que suportaria un sòl no conservat; l'esquelet es trobava sobre una capa de terra cremada i a l'interior d'un cercle de fragments ceràmics (Figura 4), retallats de la panxa d'un gran recipient. L'E-32 es va trobar en una petita fossa per sota del sòl UE 7051 = 7074 (Llorens, Mataró, 1999, 67-74).

Per tant, pel que hem vist, en els casos en que hi ha informació específica de la seva localització, (Martin, Buxó, López *et al.*, 1999), aquesta és a l'interior de cases, a prop d'un mur (IR88-E-77-UE 5096), en un racó (IR87-E55-UE5024; IR87-E32-UE 7073; IR87-E-28-UE 7036) i sota els paviments. Les estructures funeràries es restringeixen a una fosseta, sovint de mal delimitar durant el curs de l'excavació; en un sol cas, l'infant havia estat encerclat per fragments ceràmics a torn (IR87-E-28-UE7036). En un altre cas, la fossa havia estat alterada per una fossa d'emmagatzematge posterior (IR88-E81-UE4014).

La posició, quan ha estat registrada, varia entre el decúbit dorsal i el lateral, sempre amb les cames doblegades. No es conserven restes de teixits ni de recipients que

devien haver contingut els cadàvers, però la seva posició és coherent amb un tipus d'embolcall perible (tèxtil o de cistelleria).

L'edat sol estar al voltant dels 9-10 mesos de vida intrauterina, excepte en el cas de l'E-28, una mica més madur que la resta però, en tot cas, de pocs mesos de vida extrauterina. Es dona el cas que aquest dipòsit és l'únic que ha estat delimitat amb el cercle de fragments ceràmics. En cap cas hi ha materials arqueològics associats.

La presència de dipòsits amb restes d'ovicaprins presenta característiques similars a les de nadons humans en aquest jaciment. Es tracta de dipòsits que comparteixen l'àmbit domèstic i la seva localització pròxima als murs interns, sense material que els acompanyi i en fosses sense cap preparació. Tanmateix, a diferència dels nadons humans, l'edat dels ovicaprins és completament variable, el nombre d'individus també difereix i poden presentar senyals d'esquarterament i algunes patologies (Agustí, Casellas, 1999).

• Puig de Sant Andreu, Ullastret (PSA) (350-280 aC)

Al Puig de Sant Andreu, el dipòsit que ens ocupa va ser recuperat al 1984, durant l'excavació d'un edifici adjacent a la muralla meridional, en el sector sudoest del poblat (tall LL-1). A les diverses ocupacions d'aquest espai s'han documentat activitats que es poden relacionar amb una continuada funció ritual del mateix, per bé que amb diferents manifestacions. Entre aquestes cal esmentar la deposició d'una important quantitat de cereal, especialment ordi, però també civada i mill (Martin 1984, 37; Buxó 1997, 261 ss), en el moment de la primera construcció de cases de tipus ibèric en aquesta part del jaciment (estrat 8). El nivell que ens interessa, però, és el corresponent als estrats 5 i 5a, en el que es va construir un basament quadrangular de pedres d'uns 160 cm d'alçada, al voltant del qual aparegueren diverses fosses amb restes de nadons i de petits oviscaprids (Figura 5). Per a la seva construcció es va fer una fossa que talla els estrats anteriors 6, 7, 7a, 8 i 9. L'estrat 5a correspon a una llar que es va construir directament sobre l'estrat 6 i es lliura al basament de pedres.

Les fosses destinades a perinatals humans, que es varen tallar a l'estrat 6, tenen petites dimensions, entre 30 i 40 cm de diàmetre i una profunditat d'uns 5 cm, i aparegueren delimitades i cobertes per pedres locals i fragments de tovots de morfologia irregular. No es va poder registrar la posició dels individus.

També està associat a aquests dipòsits una llar que es recolza directament en l'estrat VI i el basament de pedres.

jaciment	Sector	UE	classe edat	conserva	posició	localització	estructura funerària	associació materials	associació fauna
PSA84	Camp Alt Sagrera	LI.1/EV1 t20 Q-E6 n.636	perinatal	esquelet	?	al voltant de basament espai de culte	fossa entre i coberta de pedres		
PSA84	Camp Alt Sagrera	LI.1/EV1 t19 Q-E4 n.587	nadó poques setmanes	esquelet	?	al voltant de basament espai de culte	fossa coberta de pedres i tovots	copa àtica, gerra ibera pintada	tarsal oviscaprid

Taula 2.- Identificació dels dipòsits de Puig de Sant Andreu.

El conjunt correspon a la quarta ocupació de l'edifici, datada entre meitats del segle IV i inicis del III aC (Martín i Ortega, 1990), i ha estat interpretat com un lloc de dipòsits rituals al voltant d'un altar (Taula 2), alguns amb petits oviscaprins i altres amb nadons humans. Entre els materials ceràmics apareguts cal esmentar fragments d'una gerra ibèrica pintada i del peu d'un plat o una copa àtica de vernís negre.

- Mas Castellar, Pontós (MC). La sitja SJ138.

(Període Va, 300-275 aC)

Es troba ubicada al nord de la zona 20, al Camp de Dalt. La sitja en qüestió va ser excavada en el 2002-2003. És una fossa excavada en un subsòl de còdols poc cimentats els primers 25 cm i la resta, fins al fons, en un subsòl de llims, molt òptim per l'emmagatzematge en sitja. Es va trobar amb la boca escapçada, tallant dues fosses més antigues (SJ135 al sud i SJ140 a l'oest). La boca superficial conservada és circular de 1,44 m de diàmetre, l'interior té parets rectes i fons lleugerament convex de 1,08 m diàmetre. Ha conservat una fondària de 1,60 m i li correspon un volum de 2600 litres. S'hi han diferenciat 7 capes de reompliment (Figura 6): les dues superiors van servir per limitar la fossa; les tres següents corresponen a abocaments d'escombraries, molt riques en material ceràmic i faunístic a part de cendres i carbons; els dos abocaments més profunds, amb molt poc material arqueològic, semblen segellar la col·locació d'un nadó humà, molt a prop del fons de la fossa i a més d'un metre de fondària de la superfície trobada (Figura 7) (Pons, Bouso, González, 2006).

El nadó havia estat col·locat amb cura al fons de la sitja, directament sobre un sediment estèril, i protegit segurament amb algun material perible, abans de ser cobert amb un sediment argilós amb restes de carbons (UE 20132). Les restes esquelètiques es trobaven en connexió, en decúbit dorsal, amb les dues cames molt flexionades i tombades cap a la dreta, els braços semiflexionats cap enlaire, al costat del cap, una mica més elevat que la pelvis. El crani apareix en posició primària, reposant sobre la base de l'occipital i presenta la norma anterior. Les connexions temporomandibular i maxil·lar es presenten estretes. Els diferents elements cranials apareixen desconnectats entre ells pel mínim grau d'ossificació propi d'un nadó i aixafats pel sediment (Figura 8), de manera que els elements de la cara estaven en contacte directe amb l'interior de les fosses parietals i l'escata occipital. Els elements metafisaris de les extremitats aparegueren en connexió estreta, excepte els del tars, desplaçats i alguns desapareguts. Els de l'extremitat superior esquerra havien estat excavats en la primera fase i no apareixen en les fotografies, però es conserven. La mà dreta apareix en norma palmar, els dits sobre un fragment ceràmic informe. Els elements vertebrals es trobaven en connexió estreta, mentre que les costelles havien perdut la seva estructura anatòmica per caure de manera ordenada sobre l'espai toràcic un cop descompostes les parts toves.

La descomposició va tenir lloc en un espai colmatat de terra que va mantenir *in situ* les connexions de les extremitats i del crani però que va deixar prou lloc per a la desconnexió d'alguns elements com els costals i coxals. Probablement es tracta d'un espai dins un farcell o sac fet amb un material perible (teixit, palla o cuir).

jaciment	UE	classe edat	conserva	posició	localització	estructura funerària	associació materials	associació fauna
MC2003 sitja 138	20132	perinatal	esquelet	DD cames doblega des	fons sitja	no	2 agulles cap, 1 ast, 1 vaset fireta, 1 sivella, 1 fíbula, 4 fusaïoles, 1 molí, discos, 1 colador, 1 anella	4 astràgals ovicàpid (2 polits) 1 mandíbula de <i>Bos taurus</i>
MC2003 sitja 138	20122	perinatal probable	2 fragments crani	?	estrat superior	no		

Taula 3.- Identificació dels dipòsits de Mas Castellar.

El procés de reompliment sembla haver tingut lloc poc després del dipòsit, per la coherència en la datació del conjunt del material en tots els abocaments sense lapsus i per la manca de nivells estèrils que poguessin fer referència a interrupcions en el procés de rebliment de la fossa; només una prima capa d'argila es va trobar sobre el nadó. En estudiar i inventariar el material localitzat a cada rebliment s'observa que els nivells inferiors són força menys rics que els superiors. Per bé que les restes de ceràmica i fauna corresponen a abocaments que haurien amortitzat la fossa, s'han localitzat materials propis d'un aixovar de tipus funeràri més que no pas materials llençats, caiguts o perduts. Entre els objectes ceràmics destaquen 28 peces discoïdals de ceràmica, un vaset de fireta de ceràmica a torn comuna (Figura 9) i 4 fusaïoles (Figura 11). Entre els objectes metàl·lics destaquen una sivella de cinturó de tres garfis de bronze, una fíbula (Figura 12), fragments d'un ast de ferro (Figura 13), i una anella de ferro, dues agulles de cap de bronze, etc. Entre les restes faunístiques destaca la presència de quatre astràgals d'ovicaprí (dos d'ells polits pels laterals) (Figura 10) i d'una mandíbula de *Bos taurus* adult gairebé sencera. També cal fer esment de la presència, entre les aus, de la becada (*Scolopax rusticola*), que és majoritàriament hivernant i podria indicar l'estació del dipòsit (Garcia, 2007). La identificació de dos fragments cranials d'un segon individu -probable perinatal- planteja un exercici d'interpretació funeràri sensiblement més complex.

Pel que fa al primer individu, alguns dels elements cranials com l'anell timpànic, ja adherit a la porció petrosa, o els elements de l'os esfenoides (Kosa, 1989), ens indiquen que l'individu ja havia assolit el termini de vida intrauterina. També els gèrmens dentaris es troben en l'estadi que s'associa a individus nounats o fetus a terme (incisives en estadi D, canines i molars en estadi B-C, segons Massler, Schour, Poncher (1941). La longitud metafisària obté una longitud esquelètica calculada entorn els 53-55 cm que correspondria també a un infant de poques setmanes o mesos de vida (Alduc-le-Bagousse, 1989). A partir d'aquestes dades, podem estimar que es tracta d'un esquelet perinatal, és a dir, mort a les poques setmanes d'haver nascut.

La cronologia que ha proporcionat el material ceràmic que amortitza l'estructura -vernís negre de tallers occidentals indeterminats, "taller de petites estampilles" i d'altres ceràmiques importades- és de la primera meitat del s. III aC, i del període Va del jaciment.

Tipologia i cronologia

L'anàlisi formal dels dipòsits ens parla de diferents modalitats en la seva tipologia: els enterraments sota paviments domèstics, els dipòsits associats a fauna i també a espais domèstics, els dipòsits entorn d'una estructura cultural, la inhumació en sitja. L'aspecte comú de tots ells es refereix a la coincidència en el tractament d'inhumació en tots els casos i l'absència de materials específics d'acompanyament o ofrena. També comparteixen la dificultat per delimitar la fossa del dipòsit durant l'excavació, que sovint només es reconeix *a posteriori*, a partir de la contrastació de les cotes.

Entre les diferències, en canvi, podem destacar, en primer lloc, la localització funcional de l'espai on han estat dipositats: en àmbits domèstics a l'Illa d'en Reixac, en un àmbit cultural al Puig de Sant Andreu o aprofitant una estructura d'emmagatzematge obsoleta al Mas Castellar.

També els marges cronològics estableixen certes diferències: des dels dipòsits de la primera meitat del segle IV a l'Illa d'en Reixac, els rituals de Puig de Sant Andreu entre la segona meitat del IV i els inicis del III aC, fins la inhumació en sitja del Mas Castellar a inicis del III aC (300-275 aC). Òbviament, per bé que les forquilles cronològiques s'encavalquen no podem parlar d'una evolució del ritual de dipòsit de perinatal atès el caràcter particular de cada modalitat en un jaciment concret. I tanmateix, aquesta exclusivitat tampoc es pot interpretar com una pauta local, doncs cada una d'aquestes manifestacions compta amb paral·lels en altres indrets.

Entre aquells individus que presentaven connexió esquelètica, la posició varia entre el decúbit dorsal (3 casos) i el lateral (3 casos), podent ser cap a qualsevol costat, i sempre amb les cames doblegades. El registre de la posició dels braços és deficitari per a tenir-lo en compte.

Les estructures de senyalització eren absents a l'Illa d'en Reixac, mentre que al Puig de Sant Andreu una concentració de pedres i tovots actuava com a coberta i com a límit espacial alhora. En el cas del Mas Castellar, no es pot considerar aquest paràmetre atesa la inusual localització al fons d'una sitja, malgrat aquesta pogués tenir algun element de senyalització en el seu moment. Tots els nadons d'Ullastret i Pontós van ésser coberts i no hi ha signes d'exposició i esqueletització a l'aire lliure.

Estimació de l'edat

En la sèrie present comptem amb un total de 12 individus ben diferenciats i tres més probables, molt mal representats, procedents de l'Illa d'en Reixac i el Mas Castellar.

L'edat dels nadons ha estat calculada utilitzant paràmetres de creixement combinats i referències sobre població d'edat coneguda, que són reconegudes i utilitzades pels antropòlegs (Ischan, 1989; Kosa, 1989; Ubelaker, 1989; Massler, Schour, Poncher, 1941; Alduc-le Bagousse, 1989).

Tant a partir de les longituds metafisàries, com del grau d'ossificació i del d'erupció dentària, s'obtenen edats similars, gairebé sempre entre les 37 i les 40 setmanes de vida intrauterina o gestació. Només 3 individus semblen haver superat sensiblement aquest estadi de maduresa: PSA84 n.587 i Mas Castellar-SJ138 morts a les poques

setmanes d'haver nascut, i IR87 E28, amb pocs mesos, però sense que el seu estat de conservació permeti ajustar-ne l'edat.

Associació a materials arqueològics

L'estrat VI del Puig de Sant Andreu, que conté els dipòsits perinatals, és molt pobre en material arqueològic, si no fos per alguns fragments ceràmics d'àtica i uns informes de ceràmica ibèrica pintada. També un element tarsal oviscaprí ha aparegut barrejat amb les restes del nadó n. 587.

Les restes recuperades en els espais domèstics de la Illa d'en Reixac, no estan associades a cap tipus de material arqueològic, excepte l'estructura de delimitació de l'E28, consistent en fragments centrals d'una àmfora.

En canvi, el dipòsit de Mas Castellar conté nombrosos efectius arqueològics, a més de les restes residuals d'un segon individu perinatal humà. El vincle entre aquest dipòsit i l'estructura de sitja on va ésser allotjat facilita el reconeixement de materials que, normalment, haurien de ser de rebuig però que, en aquest cas, tenen un caràcter funerari; s'han identificat 6 unitats sobre l'enterrament perinatal. Els materials es concentren en les unitats superiors que cobreixen l'enterrament, els més repetits són els ceràmics; entre la fauna, les aus (51 restes d'aus amb 10 individus), i entre els metalls destaca 1 fíbula de ferro (figura 12), i 1 sivella de cinturó de bronze, a més d'1 ast de rostir de ferro (figura 13); així com 1 vaset de fireta (figura 9), 4 astràgals d'ovicàpid (2 dels quals polits) (figura 10), 4 fusaïoles (figura 11), 1 molí, i 28 peces discoïdals. També a la vora de l'enterrament, s'hi va trobar 1 mandíbula de *Bos taurus* adult. La ceràmica localitzada entre els abocaments més propers a la inhumació és sobretot indígena (77,70% del total d'individus) –grisa de la costa catalana (28,60%), ibèrica de pintura blanca (8,40%), àmfora ibèrica (12,60%)-, conjuntament amb un petit contingent de ceràmiques d'importació de vernís negre (15,96%) i d'àmfores d'importació (6,72%). Entre les restes faunístiques estan representades una bona varietat d'espècies; els ossos bastant fragmentats correspondrien a un abocament de deixalles de consum i de processament.

Discussió

Context

Dades antropològiques

La mostra de la sèrie empordanesa ascendeix en aquests moments a una dotzena de nadons, -la majoria morts en l'estadi perinatal i, en tots els casos, menors d'un any-, recuperats en espais urbans. Malauradament, els resultats antropològics procedents de registres funeraris es restringeixen, en aquest moment i en aquest territori, als de la necròpolis de Serra de Daró (VI-V aC), que obtenen 4 individus, 2 dels quals es troben en l'estadi adolescent o *juvenis* i 1 entre 10 i els 13 anys, que considerem en el grup *infans II*, mentre que el quart no es pot adscriure a cap dels grups d'edat (Agustí,

2005); més al sud, la necròpolis ibera del Turó dels Dos Pins (segle III-II aC), que obté 5 infants: tomba 38 amb 1 nadó de pocs mesos associat a 1 individu gràcil (probable dona), i "tomba complexa" 51, amb 4 infants, 2 d'ells associats a adults (Campillo, 1993, 250).

Éssent la mortalitat infantil un marcador de l'estat sanitari de qualsevol població, és obvi que, en aquestes condicions, no podem utilitzar les dades antropològiques per a avaluar-ne la salut demogràfica. Naturalment, però, l'arqueologia treballa amb les dades de les que pot disposar. Si reculem fins contextos de bronze final i primera edat del ferro, la presència d'infants procedents de necròpolis properes és incontestable, amb proporcions diverses: 14 *infans I* (un 40% del total) al Pi de la Lliura, 1 *infans I* i 2 *infans II* entre 11 individus a Can Barraca (Agustí, 2006a), 10 immadurs (3 *infans I*, 3 *infans II*, 2 *juvenis* i 2 indeterminats) entre 73 individus a Can Bech de Baix (Agustí, 2006b). Altres conjunts ofereixen una imatge similar: 1 menor d'un any, 1 *infans I* i 5 immadurs a Sant Joaquim de la Menarella (Agustí, 2007). A Can Piteu-Can Roqueta el percentatge d'individus infantils augmenta sensiblement en el període de l'edat del ferro en relació al bronze final (Carlús, Lara, López *et al.*, 2007, 178). Si acudim al registre urbà, també podem recular fins contextos de bronze final amb dipòsits coneguts a les valls del Segre des dels Vilars d'Arbeca, fins el Alto de la Cruz a Cortes de Navarra (Agustí, Alonso, Garcés *et al.*, 2000), i avançar fins resultats de l'antiguitat tardana (Blaizot, 2003). Per tant, no podem dir que es tracti d'un fenomen aïllat.

Tanmateix, el fet que en els moments de fundació i de ple rendiment dels poblatos de l'edat del ferro els dipòsits infantils presentin altes concentracions i disposicions espacials específiques, planteja hipòtesis de treball i d'interpretació que van més enllà de l'àmbit funerari. Malgrat haver estat considerat un tema arqueològic menor, des dels primers registres dels anys cinquanta al Turó de Can Oliver (Barberà, Pascual, Caballé *et al.*, 1960-1961), i l'emergència de casos al País Valencià (Gusi, 1970, 1997; Guérin, Martínez, 1987-1988), fins al complex mapa actual, l'estudi del fenomen ha avançat a batzegades amb l'empenta de diversos reculls, entre els que destaquen el volum 14 de *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 1989; el de Dedet, Schwaler, 1990; el de Fabre, 1990; el de Dedet, Duda, Tillier, 1991; el d'Oliver, 1995; el de Sellier, 1996; i el de Chapa, 2003.

En tot cas, la línia antropològica troba seriosos obstacles per a valorar la presència d'infants des del punt de vista demogràfic (Majó, 1997; Sellier, 1996), tant perquè representa només una petita franja de la població, com perquè deixa moltes qüestions sense resposta, com ara la impossibilitat de conèixer el sexe del nadó a partir de la morfologia esquelètica o de saber si l'infant en qüestió és el fruit d'un avortament avançat amb mort prematura, una mort intrauterina o de diverses setmanes de vida (Bruzek, Seillier, Tillier, 1997).

En aquest sentit la mira s'orienta cap a les anàlitzes sobre ADN antic, tant pel diagnòstic molecular del sexe a través de l'estudi del gen de l'amelogenina, situat en els cromosomes sexuals X i Y, com per a reconèixer relacions familiars a partir de l'ADN nuclear o cromosòmic (Fernández, Arroyo-Pardo, Turbón, 2005).

Dades tafonòmiques

La precarietat de les restes infantils en conjunts arqueològics troba un dels seus arguments en la fragilitat del teixit ossi. Per bé que la irregularitat en la densitat de la substància mineral òssia dels immadurs, l'alta porositat i la poca concentració de fluor (Baud, 1997), així com les condicions del sòl (Buckberry, 2000) actuen de manera determinant en la seva conservació/destrucció, tanmateix no són suficients per explicar el fenomen deficitari en els estudis paleoantropològics (Guy, Masset, 1997). La constatació que parts senceres de molts esquelets desapareixen entre el mateix sediment que els acull, ens recorda constantment la validesa de la conservació diferencial però no resol la qüestió inicial. A partir d'aquí, la línia explicativa social adquireix un valor creixent. Les informacions sobre l'exclusivitat dels infants respecte de zones funeràries es documenten des de cementiris d'època romana (Blaizot, Alix, Ferber, 2003), fins èpoques recents (Nola, 2006). El fet que els infants més joves formin part únicament del món femení del que depenen per a la seva supervivència (Chapa, 2003, 133) i que no estiguin reconeguts/iniciats pel món adult fins que no tenen una determinada edat pot haver propiciat comportaments funeraris específics, restringits a la intimitat de l'espai domèstic o vinculats a accions propiciatòries i religioses.

Els materials arqueològics associats

Únicament el material de Mas Castellar, pot ésser interpretat dins el món conceptual de l'ofrena, sense que se li pugui vincular directament cap dels objectes recuperats. Tanmateix, els astràgals de xai, el conjunt de fusaïoles, el vaset de ceràmica i la fíbula de ferro són objectes propis de sepultures infantils (Chapa, 2003), mentre que l'ast de rostir apareix també en contextos funeraris d'incineració -2 asts de ferro a E-398-399 de Can Bech a Agullana (Toledo, 2006, 197), associats a 1 *sympulum* i a 1 bol de bronze, elements indicadors de banquet, 2 asts a la tomba 420 de Mailhac (Janin, 2000, 127), a les tombes femenines 536, 20 i 832 de la necròpolis de Can Piteu-Sabadell (López, 2005), 2 asts a la tomba 420 de Mailhac (Janin, 2000, 127), 3 a Can Piteu-Can Roqueta (Rovira, 2007, 31). En aquests contextos funeraris l'ast de rostir assenyala personatges d'alt rang social. Les agulles de cap de bronze són un element propi del tancament de mortalles en altres moments històrics. Finalment, la identificació d'un segon individu inhumat, per bé que mal representat, deixa fora de dubte la funcionalitat de l'estructura 138 de Mas Castellar.

La presència concreta d'astràgals d'ovicàprids, és un clar indicador d'un esdeveniment especial: aquests ossets estan sovint presents, sovint agrupats i amb alguna careta polida, en contextos funeraris però també obeint a una funció lúdica o endevinatòria en tot el Mediterrani (Gardeisen, 1999), sovint en santuaris o espais de culte.

Les hipòtesis d'interpretació

El perquè de la presència d'infants inhumats fora de l'àmbit funerari, més que oferir explicacions universals, ens obre un petit ventall d'hipòtesis que difícilment podrem contrastar. Hem de tenir en compte l'univers ideològic complex i desconegut de les

comunitats iberes. Per més que intentem reproduir-lo a partir de l'arqueologia, és evident que se'ns escapa l'essència de molts dels actes que reconeixem sobre el terreny.

La primera motivació a la que s'apel·la és l'infanticidi, argumentat en el seu moment per Gusi (1989) i Barrial (1989), acudint al sacrifici fundacional o a cerimònies agrícoles estacionals. Aquesta explicació s'utilitza en societats romanes o gregues i en contextos urbans complexos, com un sistema regulador de la població i en el que solen quedar més malparades les nenes que els nens (Chapa, 2003, 121). A l'ensem, la pràctica de l'infanticidi resulta contradictòria amb una panoràmica d'alts índex de mortalitat infantil en una societat on els infants devien suposar una inversió positiva, un benefici més que no pas una càrrega, i només seria conseqüent tenir-la en compte en circumstàncies extremes i puntuals, mentre que resulta molt difícil sostenir-la com un raonament global.

En la nostra sèrie l'argument de l'infanticidi és difícilment contrastable partint de senyals de violència sobre les restes òssies, innecessàries per a eliminar nadons, mentre que la qüestió no es pot tancar definitivament per la mateixa raó.

El registre de casos de dipòsits d'individus en edat fetal als poblats de Coll del Moro, a Gandesa (Agustí, 1993), o d'Estrets-Racó de Rata, a Vilafamés (Majó, 1996), així com al dipòsit d'incineració d'un infant prematur de la necròpolis de la Serreta d'Alcoi, a Alacant (Gómez Bellard, De Miguel, 1996) reforça la hipòtesi d'una freqüència relativa de morts prematures/avortaments enfront de morts per infanticidi, que es pot proposar només per a nadons que hagin superat els 9 mesos de vida intrauterina. En tot cas, tots els nadons d'Ullastret i Pontós van ésser coberts i no hi ha signes d'exposició i esqueletització a l'aire lliure.

Tant a l'Illa d'en Reixac com al Mas Castellar, no hi han elements externs que indiquin la presència dels dipòsits. A l'Illa es tracta de petites fosses molt discretes, de manera que es localitzen per atzar en aixecar els paviments, amb les refaccions dels quals semblen estar relacionats. I al Mas Castellar, la sitja 138 aparegué escapçada superficialment però enmig d'un conjunt de sitges utilitzades com abocadors. Als jaciments empordanesos no s'han identificat dipòsits en urnes, exceptuant el cas especial de l'E-28 d'Illa d'en Reixac, que els recorda en haver estat encerclat per fragments ceràmics. Tampoc han estat realitzats a l'interior d'un pedrís, oferint la possibilitat de reutilització, com en el cas dels dipòsits dels Vilars (Agustí, Alonso, Garcés *et al.*, 2000). Especialment en el cas de l'Illa d'en Reixac, la seva situació al llarg dels murs o en la seva proximitat corrobora la voluntat de comptar amb la seva presència però sense haver-los de trepitjar en circular pel recinte, la qual cosa els equipara a inhumacions (Fabre, 1990, 410).

La tipologia de dipòsit en sitja del Mas Castellar no és excepcional; almenys a l'*oppidum* de Montlaurès (Aude, França) ha aparegut un esquelet en condicions molt similars (Chazelles, 1997). La presència d'objectes propis d'aixovars funeraris i d'un segon individu, per bé que residual, avalen la funció sepulcral de l'estructura.

En canvi, els dipòsits del Puig de Sant Andreu semblen respondre a una altra funció: la seva agrupació en un mateix indret, la situació al voltant del basament de pedres, la seva senyalització amb pedres i tovots i la funció cultural continuada de l'espai on apareixen, els situen fora de l'univers íntim i domèstic per adquirir una significació ritual que ens depassa.

Als poblats empordanesos només hi ha constància d'una associació entre dipòsits perinatal i espais productius/artesanals al dipòsit E-118 (UE5144) de la zona 5, que es trobava directament associat a un sòl amb una instal·lació metal·lúrgica que comptava amb un forn. Aquest interessant vincle s'ha pogut establir en diversos poblats com a Olèrdola (Molist, 2005) i al Camp de les Lloses a Tona, Osona (Molas, Principal, Mestres *et al.*, 2000), on els dipòsits estan en una zona de producció metal·lúrgica i de tintoreria/adoberia. O a Sallèles d'Aude (Duday, Laubenheimer, Tillier, 1995) on es relacionen amb una zona de producció ceràmica.

L'aparent equivalència entre els nombrosos dipòsits de fauna i els de perinatal en àmbits urbans també ha estat motiu d'hipòtesis sobre rituals d'ofrena i sacrificis, a la qual cosa ens podem formular diverses respostes. Una d'elles és que aquesta realitat presenta una imatge similar, en la que s'utilitzen sistemes idèntics -el dipòsit en urna o en fossa, ran de murs i a l'interior de recintes domèstics- per a sepultar cadàvers d'infants o restes de fauna, especialment d'ovicaprins adults o joves (Agustí, Casellas, 1999), però també d'aus, de serps o de gossos (Fabre, 1990). I la raó que hagi empès algú a fer aquests dipòsits no té perquè ésser la mateixa. La concepció religiosa de l'edat del ferro s'endevina complexa i, per tant, l'existència de rituals propiciatoris de caràcter privat o domèstic amb dipòsits d'animals podia donar la mateixa imatge que el dipòsit funerari d'alguns dels nadons morts de manera prematura. Tanmateix, hauríem d'acceptar que els efectius de nadons morts no estan, ni de bon tros, ben representats en aquest catàleg de dipòsits urbans. A més, avui sabem que la seva inhumació tampoc respon a una pràctica rigorosa doncs els casos de nadons incinerats i dipositats en necròpolis creix constantment. Per tant, cal pensar en una voluntat expressa de fer aquestes deposicions, a vegades en les vivendes, a vegades en altres espais urbans, a vegades en necròpolis i, perquè no, també podien ésser exposats o enterrats en altres indrets fora d'aquests espais, en coves o al bosc. Cal tenir en compte l'existència d'"antigues normatives que poden emmascarar la realitat social" (Chapa, 2003, 117). En tot cas, no sembla possible poder establir vincles directes entre les diferents modalitats de dipòsit, si no és l'origen comú en una mort prematura d'un membre de la comunitat. La possibilitat que hi hagi un canvi o evolució entre els dipòsits domèstics de l'Illa d'en Reixac i els dipòsits en espai de culte del Puig de Sant Andreu, estaria avalada per la cronologia (amb un canvi a la segona meitat del segle IV aC) i per l'absència de dipòsits perinatal en tota la zona 14 del Puig, on les ofrenes queden restringides a fauna (bàsicament ovella) entre meitats del segle IV fins a l'abandonament del jaciment a principis del segle II aC; el fet que cada nova fase constructiva coincideixi amb noves ofrenes avala la hipòtesi dels rituals de fundació utilitzant animals. Tanmateix, la idiosincràsia de la zona 14 del Puig de Sant Andreu, fa que tingui unes característiques especials en tractar-se d'un edifici aristocràtic. D'altra banda, l'excavació en extensió i l'aixecament de paviments actua com un factor favorable a l'aparició de més casos i, per tant, impossibilita que, de moment, podem establir pautes més precises.

Conclusions

Hem vist diferents manifestacions del fenomen de dipòsits perinatal als jaciments ibers empordanesos, en cronologies que van de la primera meitat del segle IV fins al

segle II aC. Les tipologies de dipòsit difereixen d'un lloc a l'altre i d'un moment a l'altre de tal manera que conviden a llegir-hi diferents tendències o modes en cada cas, tal com no s'interfereixen en els jaciments. El rigor científic no permet argumentar una senzilla evolució del ritual, però aquesta és una possibilitat que queda oberta a la contrastació una vegada s'hagi excavat una major extensió.

L'aspecte dels dipòsits de perinatals de l'Illa d'en Reixac i del Mas Castellar entren dins l'àmbit funerari, per bé que comporten un component d'intimitat que, probablement, restringiria la cerimònia a l'àmbit familiar. En el primer cas pel fet de formar part d'àmbits domèstics i, en el segon, per l'ús específic d'una estructura d'ús quotidià -amb funció habitual de magatzem alimentari o com abocador posterior-. Especialment en el cas de la sitja del Mas Castellar, els objectes recuperats en les capes més profundes tenen un "significat" funerari per tal com apareixen normalment en contextos sepulcral i, d'una manera específica, en contextos relacionats amb infants si ens fixem en els astràgals d'ovicaprí, el vaset de ceràmica o les agulles de cap, així com les restes residuals d'un segon individu.

En el cas dels dipòsits del Puig de Sant Andreu, la relació espacial entorn d'un basament de pedra i el fet de trobar-se en un recinte de tradició cultural ens conviden a trobar-hi un significat ritual potser més complex que els anteriors, que pot sobrepassar el funerari i estar en relació amb la continuïtat de les ofrenes agrícoles de l'estrat anterior.

Hem de tenir en compte la presència de les fossetes amb restes de fauna, ocupant els mateixos espais, tant a l'Illa d'en Reixac com al Puig de Sant Andreu, per bé que amb característiques significativament diferents. Tanmateix comprenem que sota una mateixa imatge als nostres ulls, poden existir diferents modalitats culturals.

Finalment, una dada molt interessant l'aporta la identificació d'una espècie d'au hivernant a la península (la becada) a la sitja 138 de Mas Castellar, indicant l'estació hivernal del dipòsit.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1989): Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 14. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.

Agustí, B. (1988): *Estudi antropològic de les restes infantils d'Ullastret–Camp Alt Sagrera* (informe inèdit).

Agustí, B. (1993): *Coll del Moro 1992. Estudi de les restes humanes infantils de la UE375* (inèdit).

Agustí, B. (1999): Estudi de les restes antropològiques de l'Illa d'en Reixac 1987-90. A Martín, Buxó, López, Mataró (dirs.) *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*. Monografies d'Ullastret, 1, pp. 305-309. Museu d'Arqueologia de Catalunya–Ullastret. Girona.

Agustí, B. (2003): *Estudi antropològic de la Sitja 138. Mas Castellar (Pontós, Alt Empordà)* (informe inèdit).

Agustí, B. (2005): *Necròpolis de Puig de Serra (Serra de Daró, Baix Empordà)*. *Estudi antropològic* (informe inèdit).

Agustí, B., Llorens, J. M., López, J., Martín, M. A., Mataró, M., Toledo, A. (1989): Enterrements domestiques d'individus périnataux dans l'Illa d'en Reixac – Ullastret, Gerone, Espagne. *Anthropologie Préhistorique: résultats et tendances* pp. 67-73. Sarrians. Editions EPA.

Agustí, B., Alonso, N., Garcés, I., Junyent, E., Lafuente, A., López, J. B. (2000): *Una inhumación múltiple de perinatales en la fortaleza de els Vilars (Arbeca, Lleida) y las prácticas de enterramiento en hábitat durante la primera Edad del Hierro en el valle del Segre (Cataluña)*. A Archéologie de la Mort. Archéologie de la Tombe au Premier Âge du Fer. Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 5, pp. 305-324.

Agustí, B., Casellas, S. (1999): *Els dipòsits d'infants i d'ovicaprins*. A Martín, Buxó, López, Mataró. *Excavacions de l'Illa d'en Reixac*, pp 311-312. Monografies d'Ullastret. MAC-Ullastret. Girona.

Barberà, Pascual, Caballé *et al.* (1960-1961): *El poblado pre-romano del Turó de can Oliver de Cerdanyola (Barcelona)*. Ampurias, XXII-XXIII, pp. 183-221. Barcelona.

Alduc-le-Bagousse, A. (1989): Estimation de l'âge des non-adultes: maturation dentaire et croissance osseuse. Notes et monographies techniques, 24. Editions CNRS.Barriol,

O. (1989): El paradigma de les "inhumacions infantils" i la necessitat d'un nou enfoc. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 14, pp. 9-17.SIAP. Diputació. Castellón de la Plana.

Baud, Ch-A. (1997): *Le minéral osseux chez le jeune enfant*. A Buchet, L. (ed.) *A L'enfant, son corps, son histoire*. Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne, (1994), pp. 293-298. Editions APDCA.

Blaizot, F., Alix, G., Ferber, E. (2003): *Le traitement funéraire des enfants décédés avant un an dans l'Antiquité: études de cas*. Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, tome 15, fasc. 1-2, «<http://bmsap.revues.org/document560.html>».

Bruzek, J., Sellier, P., Tillier, A.-M. (1997): *"Variabilité et incertitude de l'estimation de l'âge des non-adultes: les cas des individus morts en période périnatale"*. A Buchet, L. (ed.), *L'enfant, son*

corps, son histoire. Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne, (1994), pp. 187-200. Editions APDCA.

Buckberry, J. (1997): *Missing, presumed buried? Bone diagenesis and the under-representation of Anglo-Saxon children*. A «<http://www.assemblage.group.shef.ac.uk/5/bucberr.html>».

Buxó, R. (1997): *Arqueología de las plantas*. Editorial Crítica. Barcelona.

Buxó, R. (2001): *L'origen i l'expansió de l'agricultura a l'Empordà. Del neolític a la romanització*. Edicions CCG, Associació d'Història Rural de les comarques gironines i Institut de la Llengua i la Cultura Catalanes de la UdG. Col·lecció Estudis, 3, Girona.

Chapa, T. (2003): *La percepción de la infancia en el mundo ibérico*. Trabajos de Prehistoria, 60 (1), pp. 115-138. Madrid.

Carlús, X., Lara, C., López Cachero, F. J., Villena, N. (2007): *La necròpolis d'incineració CPR*. A Carlús, X. Cabanes, Sitges i Tombes. El paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) al 1300-500 aC. Quaderns d'Arqueologia de Sabadell, 4, Museu d'Història de Sabadell, pp. 137-185. Sabadell.

De Chazelles, C.-A. (1997): *Montlaurès (Narbonne, Aude), le bilan de six années de fouilles (1989-1994)*. Publications du Centre Camille Jullian, 19, pp. 23-44, 37-38.

Dedet, B. (1993): *Âge au décès et pratiques funéraires en languedoc oriental au premier âge du fer et au début du second*. A Daubigny (ed.). *Fonctionnement Social de l'Âge du Fer*. Operateurs et hypothèses pour la France. Lons-le-Saunier, pp. 207-216.

Dedet, B., Schwaler, M. (1990): *Pratiques culturelles et funéraires en milieu domestique sur les oppida languedociens*. Documents d'Archéologie Méridionale, 13, pp. 137-161.

Dedet, B., Duday, H., Tillier, A. M. (1991): *Inhumations de foetus, nouveau-nés et nourrissons dans les habitats protohistoriques du Languedoc: l'exemple de Gailhan (Gard)*. Gallia, 48, pp. 59-108. Paris.

Di Nola A. (1995): *La negra señora. Antropología de la muerte y el luto*. Editorial Belaqua, colección Documentos, (edició en espanyol 2006). Barcelona.

Duday, H., Dedet, B. (1993): *Une inhumation protohistorique de nouveau-né sur l'oppidum de Plan de la Tour à Gailhan (Gard)*. Actes du 110è. Congrès National des Sociétés Savantes. (Montpellier, 1985). Études Languedociennes, pp. 89-95.

Duday, H., Laubenheimer, F., Tillier, A.-M. (1995): *Sallèles-d'Aude, Nouveaux-nés et nourrissons gallo-romains*. Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 563. Les Belles Lettres, Paris.

Fabre, V. (1990), *Rites domestiques dans l'habitat de Lattes. Sépultures et dépôts d'animaux*". Lattara, 3, pp. 391-416.

Fernández-Domínguez, E., Arroyo-Pardo, E., Turbón, D., (2005): *Aplicacions de l'ADN antic en arqueologia. La nova "arqueologia molecular*. Cota Zero, 20, pp. 123-128. Vic.

Garcia, Ll. (2007): *Estudi de les aus de la sitja 138 de Mas Castellar, Pontós*. (informe inèdit).

Gardeisen, A. (1999). "Talus, astragales, osselets: de l'os a l'objet". Lattara, 12, encart A.

Girard, L. (1997): *Les sujets immatures du cimetière gallo-romain de Chantambre (Essonne). Pratiques funéraires*. A Buchet, L. (ed.). *L'enfant, son corps, son histoire*, pp. 211-225. Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne (1994). Editions APDCA.

Gómez-Bellard, F., de Miguel, P. (1996): *Aproximación al estudio de una cremación perinatal de la necrópolis ibérica de la Serreta (Alcoy-Cocentaina-Penàguila, Alicante)*. A Pérez-Pérez, A. (ed.). *Salud, enfermedad y muerte en el pasado. Consecuencias biológicas del estrés y la patología*, pp. 279-285. *Actas del III Congreso Nacional de Paleopatología* (Barcelona, 1995).

Gusi-Jener, F. (1989): "Posibles recintos necrolátricos infantiles ibéricos en Castellón. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 14, pp. 19-42. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.

Gusi-Jener, F. (1997): *Lugares sagrados, divinidades, cultos y rituales en el Levante de Iberia*. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 18, pp. 171-209. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.

Guy, H., Masset, C. (1997): *Particularités taphonomiques des os d'enfants*. A Buchet, L. (ed.). *A L'enfant, son corps, son histoire. Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne* (1994), pp. 35-43. Editions APDCA.

Iscan, M. Y. (1989): *Age markers in the human skeleton*. Charles C. Thomas publisher. Springfield.

Janin, T. (2000): *Nécropoles et sociétés élysiques: les communautés du premier âge du fer en Languedoc Occidental*. A Janin, T. (ed.). *Mailhac et le premier âge du Fer en Europe Occidentale. Hommages à Odette et Jean Taffanel. Actes du Colloque international de Carcassonne* (1997). *Monographies d'Archéologie Méditerranéenne*, 7, pp. 117-131. Lattes.

Kosa, F. (1989): *Age estimation from the fetal skeleton*. A Iscan, M.Y. (ed.). *Age markers in the human skeleton*, pp. 21-54. Charles C. Thomas publisher. Springfield.

Llorens i Rams, J. M., Mataró i Plaselasala, M. (1999): *La trama urbana i les àrees de circulació. A Martín, Buxó, López, Mataró (dirs.): Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*. *Monografies d'Ullastret*, 1, pp. 35-38. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret. Girona.

López-Cachero, F. X. (2005), *La necrópolis de Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell) en el contexto del Bronce Final y la Primera Edad del Hierro en el Vallès: estudio de los materiales cerámicos* (tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona).

Majó i Ortín, T. (1996), *Estudi del esquelets infantils ibèrics dels Estrets-Racó de la Rata (Vilafamés, Castelló)*. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 17, pp. 339-348. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.

Majó, T. (1997): *Diagnostic auxologique de l'os coxal*. A Buchet, L. (ed.). *L'enfant, son corps, son histoire. Actes des Septièmes Journées Anthropologiques de Valbonne* (1994), pp. 165-175. Editions APDCA.

Martín i Ortega, M. A. (1990): *El segle III aC a Ullastret (Baix Empordà). Excavació del tall LL-1"*. *Actes del 8è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1988). *La romanització del Pirineu* pp. 35-41. Puigcerdà.

Martín i Ortega, M. A., Buxó, R., López, J. B., Mataró, M. (1999): *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*. *Monografies d'Ullastret*, 1. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret. Girona.

Massler, M., Schour, I., Poncher, H. G. (1941): *Development pattern of the child as reflected in the calcification pattern of the teeth*. *American Journal Diseases Child*, 62, pp. 33-67, citat

per El-Nofely A. A. & Iscan, M. Y. (1989). Assessment of age from the dentition in children. A Iscan, M.Y. (ed.). Age markers in the human skeleton, pp. 237-254. Charles C. Thomas publisher, Springfield.

Molas i Font, M. D., Principal i Ponce, J., Mestres-Santacreu, I., Duran i Caixal, M., Alvàrez-Arza, R. (2000): *El jaciment del Camp de les Lloses (Tona, Osona) i el seu taller de metalls*. Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. 3: pp. 271-282. València.

Molist, N. (2005): *La funcionalitat dels espais amb inhumacions perinatal múltiples en època ibèrica*. Món ibèric als Països Catalans. Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (2004), pp. 1015-1025. Puigcerdà.

Oliver, A. (1995): *Acerca de los restos humanos localizados en los poblados ibéricos*. ARX, 1, 1, pp. 35-41.

Oliver, A., Gómez-Bellard, F. (1989): *Nuevos enterramientos infantiles ibéricos de inhumación*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 12, pp. 54-61. SIAP. Diputació. Castelló de la Plana.

Pons, E., Bouso, M., Gonzálo C. (2006): *Significación y función de las estructuras excavadas del yacimiento protohistórico de Mas Castellar de Pontós (Girona), Espagne*. A. M.-Ch. Frère - Sautot (dir.). Des trous... Structures en creux pré-et protohistoriques, Prehistoires 12, pp. 289-301, éditions Monique Mergoïl, Montagnac.

Pons, E., Asensio Bouso, M., Fuertes, M. (2005): *Noves aportacions sobre la periodització del jaciment de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà)*. A Món ibèric als Països Catalans, vol. I, Institut d'Estudis ceretans, Puigcerdà, pp. 361-377.

Rovira, C. (2007): *Produccions metal·lúrgiques*. A Carlús, X. Cabanes, Sitges i Tombes. El paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) al 1300-500 aC. Quaderns d'Arqueologia de Sabadell, 4, Museu d'Història de Sabadell, pp. 122-126. Sabadell.

Sellier, P. (1996): *La mise en évidence d'anomalies démographiques et leur interprétation: population, recrutement et pratiques funéraires du tumulus de Courtesoult*. A. Piningre, J.-F (éd.). Nécropoles et société au premier âge du Fer : le tumulus de Courtesoult (Haute-Saône). Documents d'Archéologie Française, 54, pp. 188-202.

Toledo i Mur, A., López i Melcion, J. B. (1999): *L'excavació de l'insula 4: primers resultats*. A Martín, A., Buxó, R., López, J. B., Mataró, M. (dirs.). Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992). Monografies d'Ullastret, 1, pp. 39-45. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret. Girona.

Ubelaker, D. H. (1989): *The estimation of age at death from immature human bone*, A Iscan, M.Y. (ed.). Age markers in the human skeleton, pp. 55-70. Charles C. Thomas publisher. Springfield.

Figura 1.- Dipòsit E-81 (1988) UE 4014, a l'Illa d'en Reixac.

Figura 2.- Dipòsit E-77 (1988), UE 5096, a l'Illa d'en Reixac.

Figura 3.- Dipòsit E-118 (1989), UE 5144, a l'Illa d'en Reixac.

Figura 4.- Dipòsit E-28 (1987), UE 7036, Illa d'en Reixac.

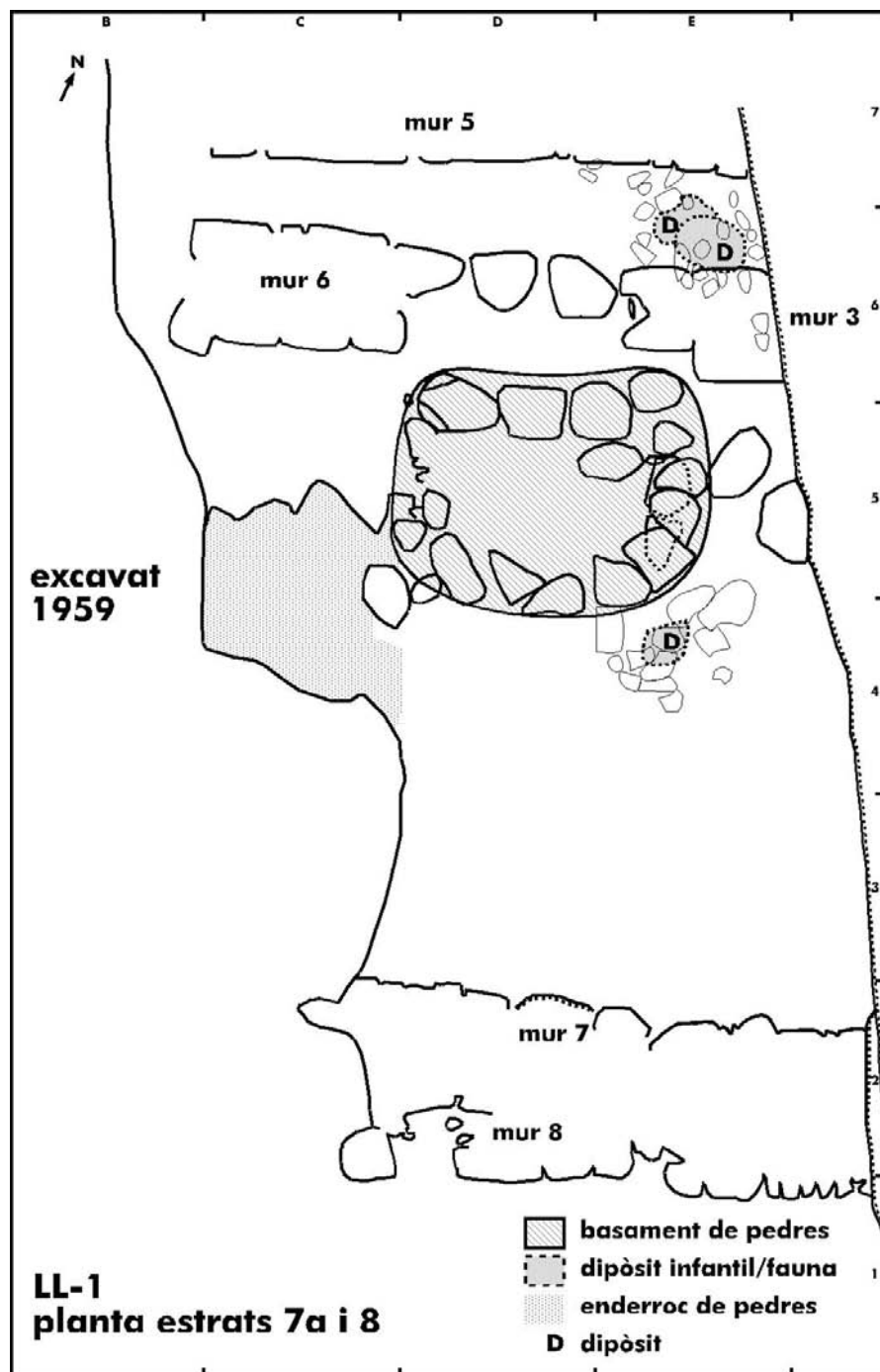

Figura 5.- Dipòsits al tall LL-1 al Puig de Sant Andreu, al voltant d'un basament de pedres.

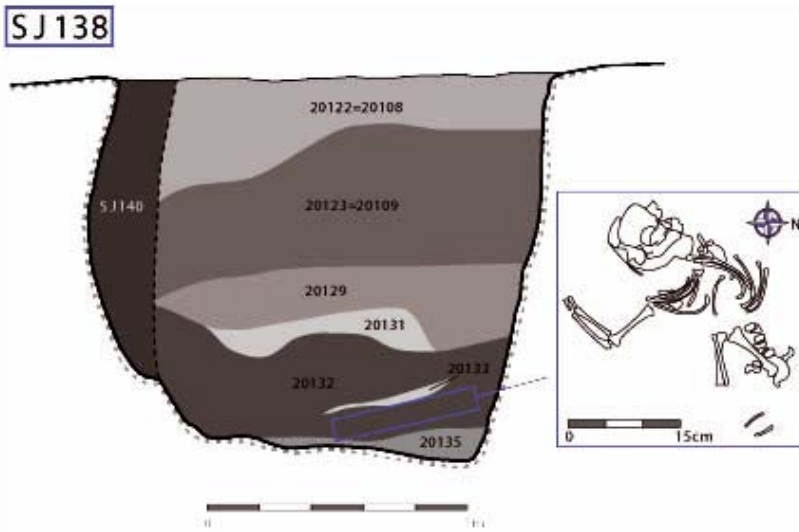

Figura 6.- Secció de la sitja 138 del Mas Castellar.

Figura 7.- Dipòsit en la sitja 138 del Mas Castellar.

Figura 8.- Detall del dipòsit en sitja del Mas Castellar.

Figura 9.- Vas ceràmic associat al dipòsit de S-138 al Mas Castellar.

Figura 10.- Astràgals polits d'ovicàpid associats al dipòsit de S-138 al Mas Castellar.

Figura 11.- Dipòsit de fusaióles associades al dipòsit de S-138 al Mas Castellar.

Figura 12.- Fíbula de ferro associada al dipòsit de S-138 al Mas Castellar.

Figura 13.- Ast de rostir associat al dipòsit de S-138 al Mas Castellar.